

**DETERMINATIONED METAPHORS IN THE
SOME WORKS OF CHAGATAI TURKISH**

Çağatay Türkçesinin Bazı Eserlerinde

Tespit Edilen Metaforlar

Serpil SOYDAN¹

Abstract

According to traditional description, metaphor, is the substitution of one of two concepts that have similarity. The metaphor is an action that exist in thought before from language according to Conceptual Metaphors Theory. A metaphor is understood with another concept domain of a concept domain. Metaphors are not arbitrary, arbitrarily used language expressions. It is words in language that situated in the thought systematically and consciously and facilitate the concept and meaning. There is a concept that is a target with a concept that is a resource in metaphors. The idea of facilitating the understanding with evokation, the desire to learn and to teach, the creative thinking power that exists in the mind of the person constitute these language expressions. In this study, it was examined the metaphors used in the Divan of Hüseyn Baykara and Ali Şir Nevâî's Divan. It is aimed to examine the systematic status of the concepts of Çağatay Turkic and some metaphors living in Chagatai Turkish Turkic and to determine in part which type of metaphor is preferred. Metaphors were evaluated under the those headings: *I. General Appearance of Metaphors: I.1. Consistency in Metaphors: Positive Perspective on Metaphors, Negative Perspective on Metaphors II.1. Ontological Metaphors: II.2. Personification: II.3. Container Metaphor*

Key words: Chagatai Turkish, Ali Şir Nevâî, metaphor, Ontological Metaphors.

Özet

Geleneksel tanıma göre metafor, aralarında benzerlik bulunan iki kavramdan birinin diğeri yerine kullanılmasıdır. Kavramsal Metafor Teorisi'nde metafor, dilden önce düşüncede gerçekleşen bir eylem olarak tanımlanır. Bir kavram alanının başka bir kavram alanına göre anlaşılması olarak ifade edilir. Metaforlar, gelişigüzel, keyfi kullanılan dil ifadeleri değildir, sistemli ve bilinçli olarak düşüncede bulunur, kavramayı ve anlamayı kolaylaştırır. Metaforlarda kaynak olan bir kavram ile hedef olan bir kavram vardır. İnsanın zihninde var olan yaratıcı düşünce gücü, öğrenme ve öğretme isteği, çağırışım yaparak kavramı anlamayı kolaylaştırma fikri bu dil ifadelerini oluşturmuştur.

Bu çalışmada Çağatay Türkçesi döneminde eser veren ve Çağatay Türkçesinin klasik şeklini almasını sağlayan Ali Şir Nevâî'nin divan ve mesnevileri ile bu konuda ona destek veren Hüseyn Baykara'nın Divan'ında kullanılan metaforlar incelenmiş ve Çağatay Türkçesindeki kavramların sistematik durumu ve Çağatay Türkçesinde tespit edilen bazı metaforların incelenmesi ve hangi tür metafor kullanımı tercih edildiğinin kısmen de olsa tespiti amaçlanmıştır.

Metaforlar şu başlıklar altında değerlendirilmiştir: *I. Metaforların Genel Görünüşü. I.1. Metaforlarda Tutarlılık: Metaforlarda Olumlu Bakış Açısı, Metaforlarda Olumsuz Bakış Açısı; II. Kavram Türleri Bakımından Metaforlar. II.1. Ontolojik Metaforlar: Varlık ve madde metaforları: 1. Kaynağını cansız varlık ve maddelerden alan metaforlar 2. Kaynağını maddenin şekil özelliğinden alan metaforlar 3. Kaynağını maddenin renk özelliğinden alan metaforlar 4. Kaynağını maddenin insanda bıraktığı etkiden alan metafor 5. Kaynağını maddenin bağlayıcılık özelliğinden alan metaforlar II.2. Kişileştirme: İnsandan cansız nesnelere aktarma II.3. Kapsayıcı Metafor: Yer metaforu, Görünebilir alan metaforu.*

¹ Dr., Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörlük, srp_syd78@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Ali Şir Nevâyî, metafor, Ontolojik Metaforlar.

Giriş

Ludwig Josef Johann Wittgenstein'in², “*Dilimin sınırları, dünyanın sınırlarıdır.*” sözünden yola çıkarsak insanlar, dilini kullanabildiği ve anlayabildiği ölçüde dünyayı anlayabilir ve anlamlandırabilir. İnsan, zihninde oluşan düşünceleri, yapısal, sosyal, kültürel, tasviri, duygusal, kavramsal olarak anlamlandırıp ifade edebilir. Metafor, işte dilin bu anlam (semantik) bilgisine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

TDK, *BTS'te, metafor* kelimesine karşılık *mecaz* kavramını verir. Mecaz kelimesi ile ilgili, *BTS'te* iki farklı anlam verilmektedir: 1. Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz. 2. Bir kelimeyi veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanma, metafor”.

Ricoeur (1977), *eğretileme (metafor)* üzerine kendine dönemine kadar yapılmış çalışmaları ve bu konudaki görüşleri çok yönlü değerlendirmiş ve bu çalışmaları sözbilimsel, anlambilimsel ve yorumbilimsel olarak sınıflandırmış ve eğretilemeyi, sözbilimin, bir süs ve sözlü ikna sanatı olarak; anlambilimi, anlam aktarımı olarak ele alıp değerlendirmiştir (akt. Koşaner ve Yozgat, 2014, s.196). Yorumbilim ise, eğretilemeyi gerçekliği yeniden betimleme gücü olan bir süreç olarak ele almaktadır (Hiraga'dan akt. Koşaner ve Yozgat, 2014, s.196).

Lakoff ve Johanson'a göre (1980),

Kavramlar sistemimiz geniş ölçüde metaforiktir, tecrübe ettiğimiz ve yaptığımız şey, düşünce ve hareketlerimiz kullandığımız kavramlar sistemi üzerine kuruludur, dilin bu sistem için en önemli kaynak olduğunu kabul etmek gerekir, ayrıca metaforun, dildeki katıksız, saf kelimelerin bir meselesi değildir, insan düşüncesinin süreçleri metaforiktir, insanın kavram sistemi metaforik olarak yapılanmaktadır ve tasvir edilmektedir. (Lakoff ve Johanson'dan akt. Gökhan Yavuz Demir, 2015, s.27) .

Wellek-Warren (1983,s.258), *Edebiyat Biliminin Temelleri* adlı eserinde, imaj, metafor, sembol ve mit gibi unsurları eski edebiyat araştırmacıları dıştan ve pek üstünkörü incelediklerinin, onlara daha çok süs nazarıyla baktıklarını ve onları kullandıkları yazılardan (bağlam) çıkartarak ele aldıklarını, ifade eder. Hâlbuki bir edebi eserin esas manasının, onun içindeki mit ve metaforlarda gizli olduğunu, metaforik ve mitik düşünce diyebileceğimiz, metaforlar aracılığıyla ve şiirle anlatılan bir hikâye veya hayal âlemi içinde oluşan bir düşüncenin olduğunu belirtir.

Şahin Uçar, *Varlığın Mânâ ve Mazmunu* (1995, s.25-26) adlı eserinde, istiarenin bir terim olarak ortaya çıkmadan daha öncelerde de kullanıldığını belirtir. Kur'an-ı Kerim'de “Bismillah. Ve alleme'l-Âdeme esmâ'e küllehâ.”(Ve Âdeme bütün isimleri öğretti.)mealindeki ayeti alıntılıyarak, insan isimlerinin birer istiare olduğunu ve istiare kullanımının insanlık tarihi kadar eski olduğunu ifade eder.

Ruiz de Mendoza (1997, s.282), kaynak veya hedef alanlar arasında bir veya daha fazla uygunluk bulunmasına göre, metaforları incelemiş ve *metaforun* (eğretileme), *metonymy* (ad aktarmaları-düz değişmece) ile olan ilişkilerini değerlendirmeye çalışmıştır. Mendoza, Lakoff ve Turner (1989, s.103)'ün, *metanomi* ile *metafor* arasındaki farklılığı şöyle ifade

² https://tr.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Wittgenstein

ettiğini belirtir: Metanomi haritası, tek bir alan içinde meydana gelmekteyken, metafor haritası, alanlar arasında gerçekleştirilir.

Beşir Ayvazoğlu (1997, s.174), *Aşk Estetiği* adlı eserinde, “Varlıkta tecelli eden ilâhî güzellik, süfi şairler tarafından teşbih yoluyla araştırılmakta, çok zaman müşebbeh (benzeyen) gizlendiği için şiir bir istiareler âlemi hâline gelmektedir.” açıklamasını yapar. Ebû Hamid Muhammed Gazalî, istiarenenin dildeki gücünü, “*İstiareler yoluyla başka anlamlara hamledilmeyecek hiçbir söz yoktur.*” ifadesiyle verir (Gazalî’ den akt. Varışoğlu, 2004, s.31).

Feyeaarts’a göre (2000, s.60),

Metafor, gelişigüzel ya da keyfî bir ifade tarzı değildir. Metaforla ilgili kavramlar sistematiktir. Metafor yapısı, A, B şeklinde ifade edilir. A ile B arasındaki ilişki, metaforik tasarlama olarak ifade edilir. Hedef olan bir kavram ve kaynak olan diğer bir kavramla metafor oluşur.

Aristo, Retorik adlı eserinde metafor kavramının temelini teşkil eden tanıma yer vermiştir (2000, s. 1406b, 1410b, 1412a). Aristocu geleneğe göre *metafor*, kelime ve onun temel anlamı tarafından genellikle adlandırılan şey arasında transfer olan benzerlik temelinde, onun uygun olmadığı bir şeye bir adın uygulanması olarak kabul edilmiştir (Kittay, 1987, s.181). Kittay’a göre (1987, s.39,125), *metafor*, sık sık radikal yollarda, etkileme kapasitesini genişletmek için doğal bir dilde hazır bulunan bir anlamdır. Yaratıcı güç ve öğrenme kapasitesinin bir kaynağıdır.

Max Black’a göre (1962), Aristo’nun görüşleri, metaforda bir şeyin başka şeyin yerine geçtiğini kabul eden “yerine geçme kuramı” (substitution theory) kapsamında ele alınmalıdır. Bu kurama göre, *düz dilde* de ifade edilebilecek bir şeyin dönüştürülmesi ya da söz konusu şey için uygun bir sözcük bulunmadığı zamanlarda kullanılması gereken bir araçtır. Ayrıca metafor, somut ifadelerle olanak sağlar, somut, soyuttan daha etkin bir iletişim aracıdır. Black, “yerine geçme kuramı”nın dayandığı gerekçeleri önemsiz bulur. Black, Richards ve Empson’dan yola çıkarak “etkileşim” kuramı gerçekleştirir. Buna göre, metaforun uygulandığı birincil terim ve yeni kavramı karşılaştıran ikincil terim mevcuttur. Bu iki terim, özel bir çağrışım yoluyla bir araya getirilir. Metaforun oluşması sırasında ikincil terimin bazı özellikleri devreye girmektedir. Örneğin “İnsan bir kurttur.” dendiği zaman kurtun postu değil, kurdun yırtıcı ve ahlak duygusu içermeyen doğası anlaşılır (akt. Cebeci, 2013, s. 20-21).

Zoltán Kövecses (2003, s.79), *Metafor-Pratik Bir Giriş* (Metaphor-A Practical Introduction) adlı kitabının “Edebiyatta Metafor” (Metaphor in Literature) adlı bölümünde, metaforun “gerçek” kaynağının edebiyatta ve sanatın diğer dallarında bulunabileceğine dair yaygın bir görüşün varlığına, hatta en gerçek metafor örneklerini oluşturanın da şairin yaratıcı zekası olduğuna inanıldığına dikkat çeker. Ona göre, bilişsel dilbilim açısından değerlendirildiğinde bu görüşler kısmen doğrudur ve gündelik dil ve gündelik kavramsal sistemimiz sanatsal dehanın üretimine büyük oranda katkıda bulunmaktadır.

İstiareyi bir terim anlamda ilk defa Ebû Emr b. Âla (ö.154/771)’ın, İmrü’ül-Kays’ın atını ifade için kullanır, bu kavramla ilgili ilk tanımı ise “*bir şeyi, yerine geçebilecek bir başka şeyin adıyla adlandırma*” şeklinde Câhiz’in yaptığını belirtir. Câhiz’den sonra ise Ebu’l-Hasan el-Cürcânî, *istiareyi*, “*asil anlam yerine ödünç alınan anlamla yetinilen, ibarenin nakledilenden başka bir ibare yerine kullanıldığı tür.*” olarak tanımlar. Bu konuda uzman ve âlimlerin farklı tanımları olduğunu ifade eden Câhiz ve Cürcânî, *istiareyi*, benzetme türü olarak ifade ederken Fahreddin er-Razî ve Sekkâkî, mecaza ait sanatlardan sayar (Cahiz, Cürcânî, Er-razî ve Sekkâkî’den akt. Varışoğlu, 2004, s.21).

Varışoğlu (2004, s.25), *istiare* sanatının Batı edebiyatında *metafor* kelimesiyle karşılandığını, şiir tanımını hayal kavramı üzerine kuran Aristo’nun “*Güzel metaforlar*

yapma kapasitesi, üstün şairliğin işaretidir.” şeklinde ifade ettiğini belirtir. Varışoğlu (2004, s.43- 52), şiirde özellikle divan şiirinde, istiare dışında gerçek düşüncenin dile getirilmesinde bir araç olarak kullanılan diğer önemli edebî sanatın mecaz olduğunu ifade eder. Bu edebî sanatın, edebî eserlerde kimi zaman tek kimi zaman istiare ve kinayeye birlikte ya da tasavvufî ifadelerde hakikat kelimesiyle bir arada kullanıldığını ve şairlerin bu sanatı kullanarak varlığını ispat ettiğini, bu noktada bütün şairlerin ortak görüşe sahip olduğunu belirtir.

Nizamettin Uğur, *Anlam bilim* (2007, s.85-115) ve V. Doğan Günay, *Sözcükbilime Giriş* (2007, s.73) adlı eserlerinde, *metaforu, eğretileme* kavramıyla karşılarlar. *Eğretileme* için, geçici aktarma, asıl yerinde değil de başka bir ögenin yerinde durma anlamını verirler. Uğur, eğretilmeyi sadece söz sanatı olarak algılamının yanlış olduğunu, eğretilenin her şeyden önce anlam olgusu olduğunu; söyleyen, kavrayışında birbiriyle örtüşen, iç içe geçmiş düşünsel olguyu dile getirdiğini ifade eder. Aynı zamanda eğretilenin, günlük işleyiş ya da yazınsan üretimlerle ortaya çıktığını açıklar.

Coşkun (2007, s.79), metaforun, Türk edebiyatında, istiare kavramı içerisinde verildiğini ve Batı retorğinde birbiriyle ilgili metaforların, bir metnin tamamında veya bir bölümünde kullanılabileceğini, bu bağlamda, metnin tamamında ya da bir bölümünde kullanılan istiareye (metafor), *geliştirilmiş istiare (extended metaphore)*, bir eserin tamamına uygulanan istiareye *hâkim istiare (controlling metaphore)* adı verildiğini açıklar.

Kohl *Metapher* (2007) adlı eserinde, metaforların işlevlerinin dilin işlevleri çerçevesinde tanımlanabileceğini, metaforun sadece edebiyata ait bir konu olmadığını, günlük yaşam ve diğer bilim dallarında veri kaynağı olarak bunlardan sık sık faydalanılabileceğini ifade eder. Kohl, metaforların işlevlerini, söz dağarcığının zenginleştirilmesi, odaklanma, hayal gücünün uyarılması, tinsel alanların keşfi, duyguların aktarımı ve harekete geçirilmesi, estetik cazibe yaratılması, eğlendirme, moral değerlerin aktarımı, davranışların uyarılması başlıklarıyla, Zoltán Kövecses ise (2003), anlamı genişletme, ayrıştırma, sorgulama, birleştirme işlevi şeklinde sıralamaktadır (akt. Fatih Tepebaşı 2013, s.22-25).

Metafor, İngilizcede *figurative language*, Türkçede ise *mecaz, istiare* ya da *eğretilme dili* olarak adlandırılan ve standart dilden “*söylediği şeyi kastetmemesiyle*” ayrılan özelleşmiş dilin temel bir formu olarak kabul edilir (Cebeci, 2013, s.10). Lakoff, Johnson (1980), Latince ve Eski Yunancada (Grekçe) *metaphora*’dan gelen *metafor* kelimesinin, *meta* “öte” ve *pherein* “taşımak, yüklenmek” kelimelerinden oluştuğunu ve “*bir yerden başka bir yere götürmek*” anlamında kullanıldığını ifade eder (akt. Gökhan Yavuz Demir, 2015, s.15).

Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili* adlı eserinde (2013, s.128) metaforu; aralarında uzak yakın ilgi (benzerlik, işlev ilgisi, yakınlığı) bulunan iki şey arasında bir benzetme yoluyla ilişki kurarak birinin adını ötekine aktarma eğilimi sonucunda oluşan dil olayıdır, şeklinde ifade eder. Aksan (2016, s.80-86), deyim aktarmalarını insandan doğaya aktarma, doğadan insana aktarma, doğadaki nesnelere arasında aktarma, somutlaştırma ve duyular arasında aktarma biçiminde sınıflandırır.

Pek çok dilbilimci, dünyayı kavramsallaştırma, sınıflandırma ve anlama üzerine meraklarından dolayı *metafor* konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu konuda 1980’li yıllarda çalışma yapan Lakoff ve Johnson çığır açıcı olmuştur. George Lakoff ve Mark Johnson’a göre (1980, s.27), *metafor*, bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmektir. *Metafor*, birincil olarak bir şeyin diğeri yoluyla tasavvur edilme şeklidir. Lakoff ve Johnson (1980, s.25-34), metaforları, yönelim metaforları ve ontolojik metaforlar olmak üzere iki ana başlık altında incelerler. Varlık ve madde metaforları (şey

ve töz metaforları), kişileştirme metaforları, taşıyıcı metaforlar ve yapısal (kavramsal) metaforlar, ontolojik metaforlar içerisinde değerlendirilmiştir.

Metafor konusuna ilişkin ortak düşünce, bir toplumun zaman içindeki sosyal ve kültürel deneyimleri sonucu ortaya çıkan, hem geleneksel -önceden var olan- olarak hem de yeni tür ve kullanımlar olarak günlük dil ve yazı dilinde görülen kavramlardır. İnsan zihninin algısı, zenginliği, derinliği nispetinde kültürden kültüre farklılıklar göstermektedir. Bunun sonucu olarak her kültür, kendi içindeki maddi ve manevî değerleri dil vasıtasıyla aktarır ve bu aktarma esnasında ifadeye canlılık ve hareket kazandırmak için metaforlar kullanır. Türk dilinin her döneminde olduğu gibi 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden, Karadeniz, Kafkas dağları, Hazar Denizi ile İran'ın kuzey ve doğusuna kadar uzanan geniş bir alana yayılmış olan Çağatay Türkçesi, konuşma dilinden yazı diline geçiş gösterdiği dönemde ortaya konulan eserlerde kullanılan metaforlar dikkat çekicidir.

Bu çalışmada Türk dilinin Çağatay Türkçesi döneminde eser veren ve Çağatay Türkçesinin klasik şeklini almasını sağlayan yani Çağatay Türkçesini yazı dili hâline getiren, Türkçenin Farsçayla yarışabilir bir düzeyde olduğunu eserleriyle göstermeye çalışan, hem Farsçaya hem de Türkçeye hâkim olan ve devrinde bu özelliğiyle *zû'l-lisaneyn* (iki dilli şair) olarak bilinen Ali Şir Nevâyî'nin manzum eserlerinden divanları, mesnevileri ile bu konuda ona destek veren Hüseyin Baykara'nın Divan'ı taranmıştır. Bu eserlerde metaforların kullanımları incelenmiştir.

Eserlerde kullanılan metaforların bir kısmında, kelime kökenleri Arapça ve Farsça olsa da Ali Şir Nevâyî'nin ve Hüseyin Baykara'nın kelimelere hayat verdiği, Türk sanatını ve ruhunu işlediği görülür. Şöyle ki; "*Canım riştesin: can ipim*" örneğinde soyut kavramlar somutlaştırılmış, "*köksüm imaret tarhudur: göğsüm haytrevidir*" örneğinde toplumsal değerlerden bahsedilmiştir. "*Başından yül dik çuargay ol dayâl: başından hayali yel gibi çıkarmak.*" cümlesinde hayalin gerçekte ilişkilendirildiği görülür. "*êArızı yanığa gül sançar cemâl iohârğa: Yüz güzelliğini göstermeye yanağının yanına gül saplanır.*" ifadesinde benzetmeler yapılırken yine gerçek ve somut olan tabiat kullanılmıştır. "*êİşü irür üAtil: aşk katildir.*" örneği, zihinde pek çok kavramın şekillenmesini sağlayarak donuk, mat, soğuk, hareketsiz olan divan şiirini, kişileştirme sanatıyla hareketlendirmiştir, anlatıma zenginlik ve güç katmıştır. "*mey irür küçlüg belâ: mey güçlü belâdır.*" metaforuyla gündelik yaşamın gerçeği ortaya konulmuştur. "*Dehr bâzârda eömri eîşü üavrın kesb itip: Dünya pazarında ömrü aşk güzelliğini kazanıp...*" örneğinde gerçek hayattan uzak kalınmadığı, dünya ve dünyada yaşayan insanın hâli ve beşerî aşktan uzak kalınmadığı, açık ve somut bir şekilde ifade edildiği görülür.

Tasnif yapmadan önce, Lakoff- Johanson'un *Metaphors We Live By* ile Abdullah Kök'ün, *Pîr-i Türkistan'ın Metafor Dünyası* (2016) ve Melek Erdem'in *Türkmen Türkçesinde Metaforlar* (2003) adlı kitapları, Merve Bıyık, *Metaphors of Literary Genres: A Study On Perceptions of Learners* (2013), Arzu Ceylan, *Aile Kavramına İlişkin Metaforik Algıların Belirlenmesi* (2016), Ebru Onay, *15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kasidelerde İdeal Hükümdar Portresi ve Hükümdarın Metaforik Sunumu* (2013), Serap Özcan, *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Adlı Eserinde Sıradışı Benzetmeler (Özgün Metaforlar)*(2010), Mehmet Türker, *Mevlana'nın Mesnevi'sinde Metaforun Yeri* (2009), Fatih Bayrakdar, *Cezaevlerinde Kalan 12-18 Yaş Grubu Çocukların Özgürlük Algılarının Metaforlar Yoluyla İncelenmesi* (2015) adlı doktora ve yüksek lisans tezleri ile, Muammer Doğan'ın, *Âşık Paşa'nın Garîb-nâme'sinde Dünya Metaforu* (2015), Özen Yaylagül'ün, *Divânü Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar* (2010); Gökhan Tunç'un *Kavramsal Metafor ve Şiirsel Metafor*

İlişkisi Bağlamında Ahmet Haşim'in Merdiven Adlı Şiiri(2014) başlıklı makaleleri incelenmiştir.

Bu çalışmada tasnif yapılırken, inceleme yapılan diğer çalışmaların genel olarak temel aldıkları ve ortak çıkış noktası olan Lakoff- Johanson'un *Metaphors We Live By* adlı eserindeki metafor üzerine yaptığı tasnif ile Melek Erdem'in *Türkmen Türkçesinde Metaforlar* adlı kitabında yer alan metafor tasnifi dikkate alınmıştır. Metaforlar, genel görünüş açısından ve kavram türleri bakımından değerlendirilmiştir. Çağatay Türkçesi dönemine ait bahsi geçen eserlerde tespit edilen metaforların tasnifi ve örnekleri şöyledir:

Metaforların Genel Görünüşü

Metaforlarda Tutarlılık

İnsan yaşadığı süre içinde gerçekleşen ya da gerçekleşecek olayları ya da durumları ifade ederken kendisinin algısına, üzerinde bıraktığı etkiye ve olaylara bakış açısına göre kısacası deneyimleri ölçüsünde değerlendirmeye çalışır. Dolayısıyla anlatılmak istenen durum ya da olayla tecrübelerimizin veya algılarımızın doğru çıkması ve gerçekle uyuşması tutarlılığı göstermektedir. Dolayısıyla metaforlar, kelimeler kavram alanları içerisinde tutarlı olarak şekillenebilmektedirler.

Metaforlarda olumlu bakış açısı

Genellikle konu edilen kişilerin, varlıkların, nesnelerin, soyut ve somut kavramların, olayların olumlu ve iyi yönleriyle değerlendirilmesi ve ortaya konulması metaforlarda olumlu bakış açısını beraberinde getirmektedir. Olumlu bakış açısına sahip olan metaforlar şöyle tasnif edilebilir:

Vefa - saray metaforu

èlîmÀret ùaróidur naèl ü elifdin her ùaraf köksüm
VefÀ ùaârin ùoparsaÆ bu binÀlar üzre divÀr it (GS 82/7)

(Göğsümün her yeri binlerce ayak basmasından hayır evidir. Vefa sarayını yıkarsan bu binalar üzerine inşa et.)

Kaynak Alan: Saray

Hedef Alan: Vefa

TDK, Arapça kökenli olarak belirttiği vefa kelimesi için, BTS'de 1. Sözünde durma, dostluğu sürdürme. 2. Sevgi bağlılığı. Arapça kökenli olarak belirttiği saray kelimesi için, 1. Hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı. 2. Kamu işlerinin yürütüldüğü büyük yapı. 3. mec. Görkemli ve gösterişli yapı anlamlarını verir.

Suat Ünlü, HATS'de (2012, s.646) vefa kelimesini Arapça kökenli vefa, dostlukta ve sözde sebat etme (KE 2r/8, HŞ 1959), saray kelimesini, Farsça kökenli olarak ev, bina (NF 64/5, KE 28r/3, ME 217/2, HŞ 1365) anlamlarında vermiştir.

Saray, devletin büyüğü, padişah gibi değer verilen, önemli kişilerin mutlu, rahat, güvenli olarak yaşadığı ihtişamlı, dayanıklı, varlığı çok eskilere dayanan kültürel ve sosyal bir yapıdır. Divan edebiyatında, saray, sevgilinin kaldığı mekândır. Vefa yani sözünde durma düşüncesi de sözüne değer verilen, güvenilen, önemsenen kişilerden beklenen, insana mutluluk, huzur, güven veren, tıpkı bir saray gibi insanı dimdik ayakta tutan geçmişten

günümüze getirdiğimiz kültürel bir değerdir. Vefa, klasik divan edebiyatında en önemli bir değerdir. Çünkü vefa beklenen kişi, sevgilidir. Dolayısıyla vefa, bu özelliğiyle saray metaforu ile ifade edilmiştir.

Can - ip metaforu

Belki her tÂrîğa cÂnım riştesin çıрмаştırurup
CÂnıma kesb-i óayÂt-ı cÂvidÂne iylerem (FK 451/5)

(*Can ipimi saçının her teline sararak belki canıma ebedi hayat kazanırım.*)

Kaynak Alan: İp

Hedef Alan: Can

TDK, BTS'de Farsça kökenli cân kelimesi için, 1. İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümlle vücuttan ayrılan madde dışı varlık. 2. Yaşama, hayat. 3. Güç, dirilik. 4. Kişi, birey. 5. İnsanın kendi varlığı, özü. 6. Gönül. 7. Bektaşilik ve Mevlevilikte tarikat kardeşi. 8. sf. Çok içten, sevimli, sevilen, şirin anlamlarında verilmiştir. TS II'de (1996, s.748) ise bu kelime 1.sevimli, sevgili. 2.muhip, tarikat âşığı anlamlarında kullanılmıştır.

Suat Ünlü, HATS'de (2012, s.119) cân kelimesini, Farsça kökenli olarak belirtir ve can; ruh, samimi, içten (NF 44/9, KE 6v/7, ME 193/7, MM 11/4, HŞ 589) anlamlarını verir.

TDK, BTS'de ip kelimesini "ip, iplik" anlamlarında verir.

Can, insan ve hayvanda yaşamayı sağlayan madde dışı unsurdur. Divan edebiyatında âşığın elindeki tek varlıktır (Pala, 1989, s.96). Bütün varlıkların özünde töz yani cevher, candır. Her şeyi ayakta tutan bir varlıktır. Canın baki kalmasını sağlayan ise aşktır. İp, herhangi bir yere, pakete, saça sarıldığı zaman o paketin, nesnenin, saçın açılmamasını, sınımsız olmasını ya da bir nesnenin bulunduğu yerden ayrılmamasını sağlayan bir bağ, yumaktır. Can da ipe bu özelliğiyle benzetilmiştir. Tıpkı ip gibi sevgiliden ayrılmadan ebedi yaşayacağını ifade eder. Tabii ki ip nasıl çürüyünce bulunduğu yerden kopar, ayrılırsa can da sevgiliden ayrılınca çürür. Dolayısıyla sevgiliden ayrılmak istemeyen âşığın canı ip gibi sevgilinin saçına dolanarak sevgilide bâki kalacağı ifade edilmiş, bu çerçevede can, ip metaforu oluşmuştur.

Akıl ve din- para metaforu

Dehr bâzârında òömri eîşû ùavrın kesb itip
èAûl u din naúdin ki aldurdum bu irdi mekâebim (NŞ 415/5)

(*Dünya pazarında ömrü aşk güzelliğini kazanıp akıl ve din parasını çaldırdım, istediğim, amacım buydu.*)

Kaynak Alan: Para

Hedef Alan: Akıl, Din

TDK, BTS'de, Arapça kökenli olarak verdiği akıl kelimesini, 1. Düşünme, anlama ve kavrama gücü, us. 2. Öğüt, salık verilen yol. 3. Düşünce, kanı. 4. ruh bilim. Bellek anlamlarında verir.

TS I'de (1995, s.71) akıl kelimesini, akıl gitmek başlığında, bayılmak anlamıyla vermiştir. Din kelimesi ise, Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet. 2. din bilim. Bu nitelikteki

Resen mü rişte-i zünnâr mu ikin Âyâ (FK 38/5)

(Ey (sevgili) acaba bu ikisi halat mı kuşağının ipi midir ki saçının bağı çözülünce imanım uçtu?)

Kaynak Alan: kuşak ipi, halat Hedef Alan: saç bağı

OTAL'de (1995, s.1195) zünnâr, Arapça kökenli olarak papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık, ipten örme kuşak anlamında; kemend (1995, s.506), Farsça kökenli, uzakta bulunan herhangi bir şeyi tutup çekmek üzere atılan ucu ilmekli uzun ip ya da güzelin saçı; zülf (1995, s.1194), Farsça kökenli, yüzün iki yanından sarkan saç lülesi; sevgilinin saçı anlamında kullanılmaktadır. TDK, BTS'de, saç "baş derisini kaplayan kıllar" anlamında, HATS'nde (2012, s.490), saç karşılığı yine, saç olarak verilmiştir (NF 332/1, KE 49v/4, ME 156/1, MM 39/1, HŞ 1183). TS V'de (1996, s.3214) saç bölümü başlığı altında, saç örgüsü, kâkül, zülûf anlamlarında kullanılmaktadır.

EDPT (1972, s.794)'de saç, Uygur Türkçesi döneminden başlayarak Çağatay, Harezmi, Kıpçak Türkçesi dönemlerinde başta bulunan saç, başı çevreleyen kıllar anlamında kullanılmıştır.

Sevginin saçı âşıkların gönlünün bağlandığı yerdir. Sevgilinin bağlanmış, örülmüş saçı, örülmüş bir ip gibidir. Sağlam olması ve sınıksız tutması yönüyle halat ya da papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık ipten örme kuşak gibidir. Sevgilinin saçını açması, papazın örme kuşağını açmasıyla ilişkilendirilir. Sevgili saçları bağlıyken tevbe etmiş, imana gelmiş bir kişi gibidir. Çünkü sevgilinin saçı açılırsa âşıkların gönlü perişan olur, ne iman kalır ne de akıl! Sevgilinin saçı kuşak ipi metaforu ile ifade edilmiştir. *İmanum uçtu* ifadesinde metanomik bir kullanım vardır. Kuşa ait olan uçma özelliği imana verilmiştir. Dinden uzaklaşma anlamında kullanılmıştır.

Gönül - mülk, ülke metaforu

Közleri buzdı *kö.Æül mülkin* bu ya.Æilğ türk ü tÄz
Çün yetiştî bolmas ol kişverni hÄmün körmeyin (HBD 131/6)

(Bu gibi genç ve güzel kız ve oğlan gözleri gönül mülkünü perişan etti. O ülkeyi düz ova görmeyin olmaz çünkü genç ve güzel kız ve oğlan yetiştî.)

Kaynak Alan: mülk, ülke Hedef Alan: Gönül

Gönül, TS III' de (1996, s.1763) yürek, TDK, BTS'de sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte oluşan duyguların kaynağıdır." şeklinde tanımlanmaktadır. EDPT (1972, s.731) gönül kelimesi, Karahanlı Türkçesi döneminde, zekâ, akıl, akıllı kişi; Harezmi, Kıpçak Çağatay Türkçesinde döneminden Osmanlı Türkçesine kadar olan dönemde dil, yürek, ruh, duygu, akıl anlamlarında kullanılmıştır. Gönül, aşkın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin yaşandığı yerdir (Pala, 1989, s.185). Gönül, sevgilinin yaşadığı bir ülkedir, sevgili burada bazen padişah bazen en değerli misafirdir. Bu mülke sevgiliden başkası giremez. Tıpkı bir vatanda, mülkte o ülke için mücadele etmiş, o ülkeye yararı olan, gerçek değerini bilen insanların o ülkede yaşamayı hak etmesi ve yaşaması gibi. Ne zaman ki o ülkeye na-mert, çıkarıcı eller değer, kötü gözler bakarsa ya da hüsn-i niyetle ülkeye alınan sevgili zarar verirse gönül yani ülke o zaman perişan olur. Âşık, sevgili için açtığı bu gönle başkaları girmiş. Yani sevgili değil sevgilinin cevri ü cefası, eziyetleri girmiş

ve aşğın gönlü darmadağın olmuş. Bu yönüyle gönül-mülk, ülke metaforuyla ilişkilendirilmiştir.

Metaforlarda olumsuz bakış açısı

Genellikle konu edilen kişilerin, varlıkların, nesnelerin, olayların olumsuz ve kötü yönleriyle değerlendirilmesi ve ortaya konulması metaforlarda olumsuz bakış açısını beraberinde getirmektedir. Olumsuz bakış açısına sahip olan metaforlar şöyle tasnif edilebilir:

Aşk - katil; mey - güçlü bela metaforu

Ol belâlar kim çuârğay eâfiyetdin kimseni
eşû irür úâtil velikin mey irür küçlûğ belâ (NŞ 29/6)

(O belalar ki kişiyi rahatlıktan uzaklaştıracak. Aşk katildir, mey de güçlü bir beladır.)

Kaynak Alan: Katil Hedef Alan: Aşk
Kaynak Alan: Güçlü bela Hedef Alan: Mey

TDK, BTS'de *aşk*, aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi anlamında, Arapça kökenli bir kelime olarak, HATS'de (2012, s.58), *aşk*, sevgi (ME 90/5) anlamında verilmektedir. *Katil* kelimesi, TDK, BTS'de insan öldüren kimse, canı; HATS'de (2012, s.297) öldürme, katil anlamlarıyla açıklanmıştır. TDK, BTS'de *mey*; şarap anlamında Farsça kökenli bir kelime, HATS (2012, s.391) içki anlamında verilmiştir. OTAL'de (1995, s.81) *belâ*, Arapça kökenli bir kelimedir; gam, keder, musibet, âfet, ceza; *aşk* (1995, s.47); Arapça kökenli ve sevgi; *mey* de (1995, s.637) Farsça kökenli ve şarap anlamında kullanılmaktadır.

Aşk, aşırı derecedeki sevgi demektir. Maddi ve manevi olarak iki şekilde olur. Biri, zevki ve cinsi cazibe ön planda tutulmak suretiyle oluşan *aşk*, maddidir, mecazi *aşk*tır. Hakiki *aşk* ise, Allah *aşk*ıdır. İnsanın yaratılışındaki güzellik ve varlığın temelini oluşturur. *Aşk*, âşık ile maşûk arasında daha çok aşığı ilgilendiren bir durumdur. *Aşk*, seven insanda haddinden fazladır, sevilende yok denecek kadar azdır. (Pala, 1989, s.51, Cebecioğlu, 1997, s.120).

İbn Sina'ya göre (2002) *aşk*, gerçeğinde iyi, güzel ve cidden uygun olanı güzel bulup onu istemekten başka bir şey değildir (akt. Dizman, 2009,s.76-111).

El-Firuzabadi (1952, s.493) *aşk*ı, sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi, *aşk* ve âşık olunan, seven kişinin sevgilisi ile gurur duyması veya sevgisinde aşırıya kaçması ya da his eksiklerini, kusurlarını algılamada kör olması olarak açıklar.

Fuzûlî'nin ifade ettiği gibi, "Aşk imiş her ne var âlemde / İlim bir kıyl ü kâl imiş ancak" .

Fuzûlî'nin bu beytini İbn Sina'nın şu ifadeleriyle açıklayabiliriz (2002, s.115) İbn Sina'ya göre *aşk*, bütün varlıkların sebebidir. Canlı ve cansız bütün varlıklarda yetkinlik derecelerine göre doğuştan bir *aşk* vardır. *Aşk*, bu varlıkların hem kendisi hem de sebepleridir. Allah, yani İlk *Aşk*, kendi zatındaki *aşk* ile âşıklığı ve maşukluğu ile kendini ve diğer varlıkları var etti. İşte İbn Sina, *aşk* ile sebeplenen bu yaratılışı "tecelli" adı altında açıklamaktadır. Ona göre, tecelli olmasaydı yaratılış olmazdı. Yani varlık olmazdı.

Aşk, Varlık'ın bizzat kendisi olduğu kadar, var oluşun ve diğer tüm varlıkların da sebebidir.

Özetle, aşk, insanın aklını alır ve insan ne yapacağını bilemez, gözü hiçbir şeyi görmez. İnsana her şeyi yaptırır. Katil de katil olmadan önce insandır. Ancak katil olma esnasında aklı, fikri yerinde değildir. Ne yaptığını bilemez. Tıpkı âşık bir kişi gibi gözü kararmıştır ve o anki duygu onu ele geçirmiştir. Aşk, âşık ettiği kişiyi sevgilide ebedî hayata kavuşturur. Aşk, görünüşte, maddî olarak insanı bir katil gibi öldürse de aslında onu ebedileştirmiştir. Bu yönüyle aşk, katil metaforu kullanılmıştır.

İçki içmiş, sarhoş insan akli melekelerini kaybeder, ayakta bile duramaz. Ne yaptığını bilmez. Çünkü irade kalmamıştır. İnsanı olumsuzluğa, belaya sevk eder.

Divan edebiyatında ise mey, aslında aşk sebebiyle çekilen her türlü ıstırap ve dertlerdir. Bu yönüyle güçlü bir beladır. Âşık, aşkının büyüklüğünü ve derinliğini karşılaştığı belaları aşarak gösterir. Bu çekilen sıkıntıların büyüklüğü yani içilen meyın acısı nispetinde aşk olgunluğa ulaşır ve insan-ı kâmil olma süreci başlar.

Aşk - kılıç metaforu

êlîû tîğîdın tenimde yüz tümen naël ü elif
Bir gedâ ya.êlîğ ki tuş tuşdın kisilmiş kisveti (HBD 173/3)

(Aşk kılıcından tenime yüz bin kamış ve elif. Üzerine giydiği dikişleri üst üste gelmiş dar giysi ile sanki başkasının giysisini giymiş gibi duran bir dilenci.)

Kaynak Alan: Kılıç

Hedef Alan: Aşk

OTAL (1995, s.1109) tîğ, Farsça kökenli olarak kılıç anlamında kullanılmaktadır. TDK, BTS'te kılıç; uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah olarak tanımlanmaktadır.

Aşk, insanı alt üst eden, insanı ifrat ve tefrit derecesine getiren bir duygudur. Kılıç ise kesici bir alettir. Âşık insan, aşkına karşılık görmeyince bir dilenci gibi kimden medet umacağını bilmez, biçare bir halde gezinir. Çünkü aşk, onu pejmürde etmiştir. Aşk - çekilen ayrılık acısı ve aşkına karşılık bulamama gibi- dikkat edilmezse ve kötü niyetli insanların ellerine geçerse tıpkı bir kılıç gibi kesicidir, öldürücüdür, insanı paramparça eder. Kılıç da tıpkı aşk gibidir, marifetli ellerde savaşı bitirir, kötü ellerde savaş açar.

Nefis- yük, insan- eşek metaforu

Bir *işek* dik başına efsâr urup
Nefsni öz arkañ üzre mindürüp (LT XCVII/1793)

(Bir eşek gibi başına yular vurup nefisini kendi sırtının üzerine bindirip...)

Kaynak Alan: Yük
Kaynak Alan: Eşek

Hedef Alan: Nefis
Hedef Alan: İnsan

TDK, BTS'de, nefis, Arapça kökenli, 1.Öz varlık, kişilik, 2. İnsanın yeme içme vb. gereksinimlerinin bütünü anlamlarında kullanılmaktadır. HATS'de (2012, s.429) nefis, Arapça kökenli, maddî ihtiyaçlara olan eğilim (NF 61/1, KE 41r/19, MM 48/1)

anlamındadır. OTAL'de nefis (1995, s.818), Arapça kökenli olarak, ruh, can, hayat; insanın yeme içme gibi biyolojik ihtiyaçları; bir şeyin tâ kendisi; asıl, maya, cevher; iç, iç taraf anlamlarında verilmiştir.

Nefis, ruh; öz; zâttır. İnsanın iç âlemi hakkında kullanılır. Rûh ile nefis aynı şeydir. Ancak insan iyi şeylere yönelirse rûh, kötü şeylere yönelirse nefis adını alır. Tasavvufta nefis, kulun kötü vasıfları, yerilen huy ve amelleri yerine kullanılır. Tasavvufta yedi çeşit nefisten bahsedilir. 1.*Nefs-i emmare*: İnsanı kötülüğe sevk eden nefis 2.*Nefs-i levvâm*: Yaptığı kötülükten pişman olan, hayra yönelen nefis.3.*Nefs-i mühimme*: Allah tarafından iyilik ilhâm edilen nefis. 4.*Nefs-i mutmainne*: İmanda hata yapmayacak derecede kötülüklerden uzaklaşmış olan nefis 5. *Nefs-i râziyye*: Allah'tan razı olan nefis 6.*Nefs-i-marziyye*: Allah'ın kendisinden razı olduğu, rızasını verdiği nefis. 7.*Nefs-i sâfiyye*: Kötülüklerden tamamen arınmış nefis (Pala, 1989, s.387).

Bu beyitte, *nefs-i emmare* denilen insanı kötülüğe sevk eden nefis konu edilmiştir. Bu yönüyle yük olarak değerlendirilmiştir. Çünkü yük, sürekli taşındığında veya zarara uğratıldığında insana eziyet ve sıkıntı veren bir eşyadır. Eşek nasıl ki yük taşıyan, sadece bu iş için kullanılan, yükü olmadan gezmeyen bir hayvansa insan da bu hayatta nefis olmadan yaşamayan, gezmeyen bir canlıdır. İnsanın taşıdığı nefis, eşeğin sırtında taşıdığı yük gibidir. Ölene kadar bu yük onu bırakmaz. Eğer bu yük, iyi korunur ve muhafaza edilirse yarar sağlar. Eşeğe yük taşıtan sahibinin, kendi bildiği doğru yoldan eşeği yürüterek yükü zamanında ve zararsız teslim etmesi, bunun sonucunda eşeğini yem vererek ya da dinlendirirken ödül vermesi ya da bu durumun tersi bir olayda cezalandırılması gibi, insanda kendisine teslim edilen bu yükü, kendine gösterilen doğru yolda ilerleyerek zarara, ziyana uğratmadan, sağlam bir şekilde korursa, gerçek sahibi olan Hak'tan mükâfatını alacaktır yoksa cezalandırılacaktır. Bu yönüyle insan-eşek, nefis-yük metaforuyla verilmiştir.

Hayal-yel metaforu

Cây ol bolğay ki eylep vecd ü ôâl
Başıdın yil dik çüarğay ol ôayâl (LT CXXXVII/2348)

(Öyle bir yerde kendinden geçecek bir halde olacak ki başından rüzgâr gibi o hayali çıkaracak.)

Kaynak Alan: Yel

Hedef Alan: Hayal

TDK, BTS'de, Arapça kökenli olarak verilen hayal sözcüğü,1. Zihinde tasarlanan, canlandırılan ve gerçekleşmesi özlenen şey, imge, hülya. 2. Belli belirsiz görülen şey, gölge. 3. *fizik*. Görüntü: İnsanın aynadaki hayali.4. *ruh bilim*. İmge anlamlarında verilmiştir. OTAL'de (1995, s.346) hayal kelimesi, TDK, BTS'de verilen anlamıyla kullanılmıştır. TDK, BTS'de ve HATS'de (2012, s.677), yel karşılığında; yel, rüzgâr (NF 41/17, KE 14r/13,ME 138/8) kelimeleri verilmiştir. TDK, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde, yel gibi deyimi, çok hızlı bir biçimde, çabucak, hızla anlamında kullanılmıştır. EDPT (1972, s.916), rüzgâr anlamının yanında yel ve kötü ruhlarla ilişkilendirilerek şeytan, cin çarpması gibi metaforik olarak kullanılmıştır.

İnsanın aklına hayaller, rüzgâr gibi bir gelir bir gider. Rüzgârsız hava her zaman olamayacağı gibi hayalsiz de insan olmaz. Rüzgârın durmaması ve devamlı olması, şiddetli esmesi nasıl ortalığı darmadağın eder ve her yere zarar verirse, hayalin sürekli ve devamlı olması ya da gerçekleşmemesi de insana zarar verir, hayal kırıklığına uğratar. Rüzgârdan sonra kalan enkaz yığını gibi. Aynı zamanda aklından hayali yel gibi, rüzgâr

gibi hızla, çabucak çıkarmak anlamında da kullanılmıştır. Bu yönüyle hayal, rüzgâr metaforuyla ifade edilmiştir.

Gönül- deli metaforu

Tutulmuş zülfüÆe likin yüz açsaÆ açılır köÆelüm
SiniÆ allıÆedadur ol tilbeniÆ bendi güçÆadı hem (FK 449/4)

(Saçına bağlanmış ancak yüzünü açsan gönlüm açılır. Çünkü o delinin bağı ve özgüsü senin elindedir.)

Kaynak Alan: Deli

Hedef Alan: Gönül

Gönül, sevgilinin saçına bağlanmış bir delidir. Deliler, kendilerine zarar vermemeleri, kaçmamaları için iyileşinceye kadar bir yerde tutulurlar ya da bir yere bağlanırlar. Deli, bazen hareketlidir, bazen sessizdir. Gönül de sevgilinin aşkıyla ne yapacağını bilemeyen deli gibidir. Bazen coşar, bazen durulur, sakinleşir. Gönül, sevgilinin saçında bağlı bir delidir. (Deliye iyileşmesi için ilaç verilir. Bir deli olan gönlün de iyileşmesi için ilacı sevgilinin ona yüz göstermesidir.) Bu yönüyle gönül- deli metaforu oluşmuştur.

Kavram Türleri Bakımından Metaforlar

1. Ontolojik Metaforlar

Lakoff ve Johnson (1980, s.25-34), *Metaphors We Live By* adlı eserinde fiziki nesnelere, maddelere ve insan vücuduyla ilgili yaşanan deneyimler üzerine kurulmuş metaforları, ontolojik metaforlar olarak değerlendirmektedir. Bunlar, olay, hareket, duygu ve düşüncelere varlık ve maddeler olarak bakma tarzlarına temel sağlar. Çalışmada tespit edilen ontolojik metaforlar şunlardır:

1.1.Varlık ve madde metaforları

1.1.1. Kaynağını cansız varlık ve maddelerden alan metaforlar

1.1.1.1. Gönül- fırın, gönül yarası-kebab, aşk- ateş metaforu

Tenÿrîdur içim gÿyÆ úzitúan èişú otı anı
Yapıştırğan kebAb orni aÆa her dÆğ-ı pinhÆanı (GS 618/1)

(Sanki gönlüm aşk ateşi ile kızaran fırındır, her gizli yarası, onun çevresine yapıştırılan kebabtır.)

Kaynak Alan: Fırın

Hedef Alan: Gönül

Kaynak Alan: Kebab

Hedef Alan: Gönül yarası, aşk yarası

Kaynak Alan: Ateş

Hedef Alan: Aşk

OTAL'de (1995, s.1080) tennûri, Arapça kökenli bir kelime olarak tandır, fırın anlamında; dağ, Farsça kökenli (1995, s.160), yanık yarası, insan ve hayvan vücuduna kızgın demirle vurulan damga, işaret anlamında; pinhân da (1995, s.865), Farsça kökenli gizli anlamında verilmektedir. TS V'de (1996, s.2909) od, ateş anlamında ifade edilmektedir.

Fırın, bir şeyleri pişirmek için kullanılan bir araçtır. Fırın, ekmek, yemek vb. malzemeleri pişirmek için durmadan sıcak tutulur ve ateşi söndürülmez. Bu yönüyle gönül, aşk ateşi ile yanan bir fırındır. Aşkla durmadan yanmaktadır. Fırına kebab yapmak için atılan etler, ateşte sürekli bekletildiğinde nasıl kıpkırmızı olursa gönle aşk için atılan tohumlar (duygular) da karşılık bulunmayınca kıpkırmızı olur ve yaraya dönüşür. Bu yaralar, fırına yapıştirılan, atılan ve pişmesine rağmen fırından çıkarılmayan kebab gibi iyileşmeyip sürekli yanmaktadır. Bu yönüyle gönül-fırın, gönül yarası-kebab, aşk- ateş metaforu oluşmuştur.

1.1.1.2. Vefa - saray metaforu

êlmÀret ùaróidur naèl ü elifdin her ùaraf köksüm
VefÀ ùaðrın ùoparsaÆ bu binÀlar üzre divÀr it (GS 82/7)

(Göğsümün her yeri nal ve eliften hayır evidir. Vefa sarayını koparırsan bu binalar üzerine inşa et.)

Kaynak Alan: Saray

Hedef Alan: Vefa

Vefa, geçmişten günümüze aktarılan sosyal ve kültürel bir değer olduğu için madde metaforu olan sarayla ifade edilmiştir. Saray, sağlamlığın, kalıcılığın, yaşanmışlığın olduğu bir alan ve yer olmasıyla vefa- saray metaforu oluşmuştur.

1.1.1.3. Din (inanış) para metaforu

Çıútı sÀğar toldurup kÀfir-veşi meh-peykeri
Naú-dı ùin alıp içimge saldı meydin Àderi (GS 681/1)

(Yüzü ay gibi parlak güzel, kâfir gibi kadehi koyup [doldurup] çıktı. Din sermayesini alıp içime şaraptan ateşi saldı.)

Kaynak Alan: Para

Hedef Alan: Din

Din, insanın dünyadaki manevî yönüdür, ruh ile ilişkilidir. Bu inanışlar manzumesi olan dindeki değerler, insanın manevî anlamda ihtiyaç hissettiği duyguların karşılığını bulmasını ve doyurulmasını sağlar ve insan bu sayede manevî olarak ayakta kalır. Para ise maddidir, insanın maddî gereksinimlerinin giderilmesi için araçtır. Ancak her ikisi de insana yaşama gücü, hayatta kalma isteği verir. Din, ahiret için, para bu dünya için insana gereklidir. Her ikisinin de kaybedilmesinde insan boşluğa düşer, kazanılmasında ise bir otorite, mevki ve değer kazanır. İnsanın bu unsurları faydalı ya da zararlı kullanması da kendinin elindedir. İnsan, hayatta gerçek değerini bu seçimle belirler. Dolayısıyla bu özellikleriyle din-para metaforu oluşmuştur.

1.1.1.4. Hayal - yel metaforu

Cây ol bolğay ki eylep vecd ü óâl
Başındın yil dik çıúarğay ol òayâl (LT CXXXVII/2348)

(Öyle bir yerde kendinden geçecek bir halde olacak ki başından rüzgâr gibi o hayali çıkaracak.)

Kaynak Alan: Yel

Hedef Alan: Hayal

Hayal, soyut bir kavramdır. Bir anda zihinde ortaya çıkar, bir anda kaybolur, sürekli değişir. Rüzgâr da hayal gibi bir an durur, bir an eser. Ne zaman gerçekleşeceği bilinmez. Hayal olmadan gerçeklere ve hedeflere ulaşılamaz. Rüzgâr olmadan da yağmur yağmaz. Bu yönüyle hayal-rüzgâr metaforu oluşmuştur.

1.1.1.5. Nefis- yük metaforu

Bir işek dik başına efsâr urup
Nefsi öz arkañ üzre mindürüp (LT XCVII/1793)

(Bir eşek gibi başına yular vurup nefisini kendi sırtının üzerine bindirip...)

Kaynak Alan: Yük Hedef Alan: Nefis

Nefis, insanın içinde barındırdığı bir duygudur ve manevidir. Yük ise inanın bütün bedeniyle ve kuvvetiyle taşıdığı bir nesnedir, maddidir. Her ikisi de insanın insan olması özelliğini farklı yönüyle ortaya koyar. Nefis, insanın manevî gücünü, yük ise maddi gücünü ortaya koyar. İnsan bu iki yükün ağırlığıyla olgunlaşır ve büyür. Gerçek hayatın anlamını anlar. Bu yönüyle nefis-yük metaforu oluşmuştur.

1.1.2. Kaynağını maddenin şekil özelliğinden alan metaforlar

1.1.2.1. Saç- ip metaforu

Tutulmuş zülfüÆe likin yüz açsaÆ açılır köÆelüm
SiniÆ allıÆedadur ol tilbeniÆ bendi güşÆadı hem (FK 449/4)

(Saçına bağlanmış ancak yüz açsan gönlüm açılır. O delinin bağı ve çözgüsü[açılması] senin önündedir.)

Kaynak Alan: İp Hedef Alan: Saç

Saç, uzun ve bağlayıcı özelliğe sahip olan bir maddedir. Farklı şekillerde kullanıldığında insanın yüzüne güzellik ve anlam katar. İp de saç gibi bağlayıcıdır. Bir şeylerin toplanıp bir araya getirilmesini sağlar. Ayrıca el işlerinde kullanıldığında ipe güzel nakışlar, örgüler oluşturulabilir. Her ikisi de başka şekillerde kullanıldığında, o nesne, madde ya da ögeye güzellik, farklılık katan süs unsurudur. Bu yönüyle saç-ip metaforu oluşmuştur.

1.1.2.2. Saç bağı - kuşak ipi, halat metaforu

Kemend-i zülfi ki açılğaç uçtı imÆnım
Resen mü rişte-i zünnÆr mu ikin ÄyÄ (FK 38/5)

(Ey (sevgili) acaba bu ikisi halat mı kuşağının ipi midir ki saçının bağı çözülünce imanım uçtu?)

Kaynak Alan: Kuşak İpi Hedef Alan: Saç bağı
Kaynak Alan: Halat Hedef Alan: Saç bağı

Saç bağı da kuşak ipi ve halat gibi bağlanabilir ve çözülebilir bir unsurdur. Sarıldığı zaman insanı sınımsız sarar. Bu yönüyle saç-kuşak ipi ve halat metaforu oluşmuştur.

1.1.3. Kaynağını maddenin renk özelliğinden alan metaforlar

1.1.3.1. Yanak - gül metaforu

èÁrızi yanığa gül sançar cemÀl iòhÀrığa
AElatur öüsnin anı yandaştırur ruòsÀrığa (GS 551/1)

(Yüz güzelliğini göstermeye yanağının yanına gül saplanır. Onu yanağına yaklaştırıp güzelliğini hatırlatır.)

Kaynak Alan: Gül

Hedef Alan: Yanak

Yanak; şekli, rengi, güzelliği ile gül ile özdeşleştirilir. Burada yanak, maddenin renk ve güzellik özelliğiyle oluşturulmuş bir metafor kullanılmıştır.

1.1.4. Kaynağını maddenin insanda bıraktığı etkiden alan metaforlar

1.1.4.1. Mey - güçlü bela metaforu

Oı belÀlar kim çıúarğay èafiyetdin kimseni
èİşú irür úÀtil velikin mey irür küçlüg belÀ (NŞ 29/6)

(O belalar ki kişiyi rahatlıktan uzaklaştıracak. Aşk katıldır, mey de güçlü bir beladır.)

Kaynak Alan: Güçlü belâ

Hedef Alan: Mey

Mey yani içki, insanda sarhoşluk oluşturması, zamanla bağımlılık kazandırması yönüyle güçlü bir beladır. İnsanı gerçek hayattan uzaklaştırır ve farklı bir âleme götürür. İnsan aklıyla değil, dengesiz duygularla hareket eder ve beladan uzaklaşamaz.

1.1.5. Kaynağını maddenin bağlayıcılık özelliğinden alan metaforlar

1.1.5.1. Can - ip metaforu

Belki her tÀrığa cÀnim riştesin çırmaştırurup
CÀnıma kesb-i óayÀt-ı cÀvidÀne iylerem (FK 451/5)

(Can ipimi saçının her teline sararak belki canıma ebedi hayat kazanırım.)

Kaynak Alan: İp

Hedef Alan: Can

Can, ip gibi vücudu sarıp sarmalayan ve kaplayan bir unsurdur. Can olmadan beden hayat bulmaz. İp olmadan da paket yapılmaz. İp, paketin oluşmasını sağlayan bağlayıcı, birleştirici bir maddedir. Bu yönüyle can-ip metaforu oluşmuştur.

1.1.6. Kaynağını hayvandan alan metafor

1.1.6.1. Hayvandan insana

1.1.6.1.1. Eşek-insan metaforu

Bir işek dik başına efsâr urup
Nefsi öz arkañ üzre mindürüp (LT XCVII/1793)

(Bir eşek gibi başına yular vurup nefisini kendi sırtının üzerine bindirip...)

Kaynak Alan: Eşek

Hedef Alan: İnsan

İnsan, nefis yükünü taşıması yönüyle yük taşıyan eşek olarak ifade edilmiştir. Hayvana ait özellik insana yüklenmiştir. İnsan tabiattaki varlıklarla özdeşleştirilmiştir.

1.1.7. Kaynağını bitkiden alan metafor

1.1.7.1. Bitkiden insane

1.1.7.1.1. Yanak - gül metaforu

èÁrıñı yanığa gül sançar cemÂl iòhÂrığa
AÆlatur öüsñin anı yandaştırur ruòsÂrığa (GS 551/1)

(Yüz güzelliğini göstermeye yanağının yanına gül saplanır. Onu yanağına yaklaştırıp güzelliğini hatırlatır.)

Kaynak Alan: Gül

Hedef Alan: Yanak

Tabiatta yani dış dünyada var olan ve yaşayan gülün özelliği, insan vücudunun güzelliğini sağlayan ve insanın yüzüne anlam veren, göze hitap eden ve süs unsuru olarak da nitelendirilebileceğimiz yanakla bağdaştırılmıştır. Bitkiden insana aktarma yapılmıştır. İnsana ait özellikler ifade edilirken tabiattan yararlanılmıştır.

2.2. Kişileştirme

Kişileştirme, edebiyatta hayvanları ve cansız varlıkları insan gibi duygulandırma sanatıdır. Teşhis, duygusu ve konuşması olmayan eşya ve bir kısım soyut kavramlar için kullanılır (Pala, 1989, s.491). İnsana ait özelliklerin tabiattaki varlıklara ya da nesnelere yüklenmesidir. Aksan, (2016, s.142-144) kişileştirmeye insandan doğaya aktarmalarda başvurulduğunu, insanlara ait sıfatlar ve niteliklerin doğayı, tabiattaki canlı ve cansız varlıkları anlatmada kullanıldığını ifade eder. Kövesces (2003, s.81-82), insan dışı varlıklara birtakım insanî vasıfların izafe edilmesi esasına dayanan bu edebi sanatın, gerek günlük dilde gerekse yazın dilinde en etkili metafor oluşturma araçlarından biri olduğunu ifade eder. Kişileştirmeye ilişkin tespit edilen örnekler şöyledir:

2.2.1. İnsandan cansız nesnelere aktarma

2.2.1.1. Aşk - katil metaforu

Oı belÂlar kim çıuargay eafiyetdin kimseni
èİşü irür úÂtil velikin mey irür küçlüg belÂ (NŞ 29/6)

(O belalar ki kişiyi rahatlıktan uzaklaştıracak. Aşk katildir, mey de güçlü bir beladır.)

Kaynak Alan: Katil

Hedef Alan: Aşk

Soyut bir kavram olan aşk; yaşayan, ürkütücü, korkutucu olan katil metaforu ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Çünkü aşk, insanlar için cezbedici, hoş ve güzel bir duygu olduğu kadar ürkütücü ve korkutucu bir duygudur. Bu yönüyle aşk-katil metaforu oluşmuştur.

2.2.1.2. Gönül - deli metaforu

Tutulmuş zülfü/Ee likin yüz açsa/E açılır kö/Elüm
Sini/E allı/Edadur ol *tilbeni/E* bendi güç/Adı hem (FK 449/4)

(*Saçına bağlanmış ancak yüz açsan gönülüm açılır. O delinin bağı ve çözüğü[açılması] senin önündedir.*)

Kaynak Alan: Deli

Hedef Alan: Gönül

Gönül, insanın duygularının evidir ve içinde gizlediği ya da beslediği duygularla bazen coşar bazen durulur. Bu yönüyle soyut-somut ilişkisi çerçevesinde, gönül-yaşayan deli metaforu oluşmuştur. Âşık olan ve sevgiliyi görünce ne yapacağını bilinmeyen gönül, serbest bırakılan deliye benzetilmiş ve kişileştirilmiştir.

2.3. Kapsayıcı metaforlar

2.3.1. Yer metaforu

Yer mekân, insanların yaşamını idame ettirdiği, kültürünü yaydığı, neslinin devamlılığını sağladığı, kutsal, değerli ve önemli bir alandır. Edebî eserlerde üzerinde yaşanan toprak parçası dışında, insana özgü gönül, göğüs, omuz, kucak, kol, etek gibi sözcüklerin yer ifadesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Çağatay Türkçesi eserlerinde rastlanılan yer metaforları şöyle örneklendirilebilir:

2.3.1.1. Gönül - mülk, ülke metaforu

Közleri buzdu kö/Eül mülkin bu ya/Elig türk ü t/Äz
Çün yitişti bolmas ol kişverni h/Ämün körmeyin (HBD 131/6)

(*Bu gibi genç ve güzel kız ve oğlan gözleri gönül mülkünü perişan etti. O ülkeyi düz ova görmeyin olmaz çünkü genç ve güzel kız ve oğlan yetişti.*)

Kaynak Alan: Mülk, ülke

Hedef Alan: Gönül

Gönül, bütün duyguların barındığı, korunduğu, yaşandığı bir yerdir. Ülke, bir toplumdaki bütün insanların barındığı, sosyal ve kültürel değerleri yaşattığı ve devam ettirdiği topraklardır. İnsan, gönülde duyguları; ülkede onu ve milletini var eden maddî ve manevî değerleri yeşertir, büyütür ve olgunlaştırır. Gönül, duyguların bedeni; ülke maddî ve manevî değerlerin bedenidir. Bu yönüyle gönül-ülke metaforu oluşmuştur.

2.3.1.2. Göğüs - hayır evi metaforu

êl/Äret ùaróidur naël ü elifdin her ùaraf köksüm
Vef/Ä úaärn úoparsa/E bu bin/Älar üzre div/Är it (GS 82/7)

(Göğsümün her yeri binlerce ayak basmasından hayır evidir. Vefa sarayını yıkarsan bu binalar üzerine inşa et.)

Kaynak Alan: Hayır evi

Hedef Alan: Göğüs

TDK, BTS'de göğüs, 1.Vücudun boyunla karın arasında bulunan, kalp, akciğer vb. organları içine alan bölümü, sine. 2. Bu vücut bölümünün ön tarafı şeklinde tanımlanmıştır. TS III'de (1996, s.1730) göğüs, sine anlamında kullanılmaktadır. EDPT (1972, s.714), göğüs kelimesi, göğüs, sine, bağır, gönül anlamında verilir, erkek ve kadın her ikisi için tarafsız kullanıldığı belirtilir, metaforik olarak akıl, zihin, düşünce anlamları verilir. OTAL'de (1995, s.433) Arapça kökenli olarak verilen imâret, yoksullara yiyecek dağıtmak üzere kurulmuş olan hayır evleri olarak tanımlanır, tarh ise (1995, s.1033), Arapça kökenli olarak kurma, tertipleme, düzenleme; bahçede dikmek üzere ayrılan yer olarak tanımlanır.

Gaston Bachelard (1996, s.32-35)'a göre,
Ev, dünya köşemiz ve ilk evrenimizdir. Gerçek bir kozmosdur. Ev, insanın düşleri, duyguları, düşünceleri için en büyük birleştirici güçtür. İnsanın yaşamda kazandığı şeyleri korumasını sağlar. Bunları sürekli kılar. Ev, hem beden hem ruhtur. İnsan varlığının ilk evrenidir. Metafiziklerin öğrettiği gibi insan, dünya ortasına bırakılmadan önce evin beşiğine yatırılır.

Göğüs yani kalp içinde barındırdığı merhamet duygusu, sevgi, vicdan, yardımseverlik, koruma gibi duygular yönüyle herkese kucak açan, sınımsız saran, insanın kendini güvende hissetmesini sağlayan, koruyan bir hayır evi gibidir. Bu özelliğiyle göğüs, hayirevi metaforu olarak değerlendirilmiştir.

2.3.2. Görünebilir Alan Metaforu

Coğrafi alan bakımından belirli bölge ve sınırları ifade etmeyen ancak bir alan ve yer ifadesi taşıyan metaforları ifade etmektedir. Bu başlıkta bu özelliğe ilişkin örnek metafor verilmiştir.

2.3.2.1. Dünya - pazar yeri metaforu

Dehr bâzârıda eömri eîşü üavırın kesb itip
èAûl u dîn naúdin ki aldurdum bu irdi meksevim (NŞ 415/5)

(Dünya pazarında ömrü aşk güzelliğini kazanıp akıl ve din parasını çaldırdım, kazancım buydu.)

Kaynak Alan: Pazar yeri

Hedef Alan: Dünya

TDK, BTS'de dünya, Arapça kökenli bir kelime olarak, 1. Üzerinde yaşadığımız toprak ve denizler, yeryüzü. 2. Dış, çevre, ortam. 3. İnançları bir olan ülke veya insanlar topluluğu. 4. Meslek veya iş birliği içinde bulunma, camia. 5. *mec.* Duygu, düşünce ve hayal âlemi; HATS'de (2012, s.154), dünya, dünya malı, dünyalık (NF 64/14, KE 10v/18, ME 85/7) anlamlarında; OTAL (1995, s.194), Arapça kökenli olarak içinde yaşadığımız âlem; yer yuvarlağı; küre; herkes anlamında, OATL (1995, s.172) dehr; dünya, zaman, devir anlamında kullanılmaktadır.

El-Muhâsibî'ye göre (2003),
Dünyanın, duyularla algılanabilen eşyâ, mal, mülk, para gibi unsurlardan ibaret olan yönü, zâhiri yani görünen yöndür; duyularla algılanamayan, "nefislerde gizli olan hevâyâ uymak" olan yönü

bâtını, yani görünmeyen yöndür. Dünyanın dış dünyadaki (âfâk) karşılığının herkese göre değişebilir, bu etken kimine göre ömür, kimine göre para, kimine göre de çokluk ve böbürlenme olabilir. Bu sayılan unsurların, dünyanın yerilen kısmıdır, değişmeyen şey, kişinin kendi iç âleminde (enfüs) bulunur ve bu değişebilir etkenler yoluyla dünyaya bağlanır. Dünyanın övülmeye değer yanının, ondan ahiret için alınan şeylerden ibarettir. (akt. Erginli 2006, s.5).

Ayrıca, El-Muhâsibî (1991), dünyanın bir imtihan olarak tanınması ve tanımlanması süfilerin İslâm medeniyet temellerine bağlı ana kabullerinden birisi olduğunu belirtir (akt. Erginli 2006, s.117-181).

Bu görüşler çerçevesinde, dünya, bazı şeyleri kazanıp bazı şeyleri kaybettiğimiz, imtihan edildiğimiz, alacağımız ve almayacağımız şeyler için seçimin yani iradenin bizlere - insanlara- bırakıldığı pazar yeri olarak ifade edilmiştir. Eğer elde ettiğimiz ürünleri (iyilik, doğruluk, ibadet vb. değerler) iyi saklar ve muhafaza edersek, dünya, kazançlı olabileceğimiz bir pazar yeridir. Burada satın aldığımız ve elde ettiğimiz ürünlerin değerine (yaşam boyunca kazanılan her türlü maddî ve manevî değerler) göre kârlı çıkabilir ya da kaybedebiliriz. İşte bu özelliklerinden dolayı dünya görünebilir alan olarak pazar yeri metaforuyla ifade edilmiştir.

Sonuç, tartışma ve öneriler

1. Metaforlar, kültürden kültüre farklılıklar göstermektedir. Her kültür, kendi içindeki maddî ve manevî değerleri dil vasıtasıyla aktarmaktadır. Bu aktarma esnasında ifadeye canlılık ve hareket kazandıran unsurların başında da metaforlar gelmektedir. Metaforlar, bir toplumun zaman içindeki sosyal ve kültürel deneyimleri sonucu ortaya çıkar. Dil, yaşayan bir varlık olduğu için zaman içinde meydana gelen toplumsal ve kültürel değerlerden ve olaylardan etkilenir.

2. Bu çalışmada, Türk dilinin, Çağatay Türkçesi döneminde eser veren ve Çağatay Türkçesinin klasik şeklini almasını sağlayan yani Çağatay Türkçesini yazı dili hâline getiren, Türkçenin Farsçayla yarışabilir bir düzeyde olduğunu eserleriyle göstermeye çalışan Ali Şir Nevâî'nin, manzum eserleri olan divan ve mesnevileri ile bu konuda ona destek veren Hüseyin Baykara'nın Divan'ı taranmıştır. Bu çalışmada tasnif yapılırken, inceleme yapılan diğer çalışmaların genel olarak temel aldıkları ve ortak çıkış noktası olan Lakoff- Johanson'un *Metaphors We Live By* adlı eserindeki metafor üzerine yaptığı tasnif ile Melek Erdem'in *Türkmen Türkçesinde Metaforlar* adlı kitabında yer alan metafor tasnifi dikkate alınmıştır.

3. Eserlerde kullanılan metaforların hangi kültürel değerleri ortaya koymaya çalıştığına dikkat çekilmiştir. Kültürel değerlerden din, akıl, dünya, örf-adetler (hayırevî), mülk (vatan), manevî değerler (sevgi, merhamet, yardımseverlik), nefis, vefa gibi değerler üzerinde durulmuştur. Metaforların en çok ontolojik (12) olarak kullanıldığı görülmüştür. Bunun dışında kişileştirme (2) ve kapsayıcı (3) metaforların da kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca metaforlardan olumlu bakış açısına sahip metaforlar (6) ile olumsuz bakış akış açısına sahip metaforların (6) eşit sayıda olduğu, tutarlılık gösterdiği görülmüştür.

4. İnsan vücudunun gönül, göğüs gibi kısımlarının yer metaforları olarak kullanıldığı görülmektedir.

5. Kaynağını cansız varlık ve maddeden alan metaforların diğerlerine göre daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Burada kullanılan metaforların bir kısmının tabiattan (yel, yük, eşek, gül gibi) alındığı görülmektedir.

6. Yaşanılan dünya, görünebilir alan metaforu olarak insanların hareketli yaşam alanı olan pazar yeriyle ilişkilendirilmiştir. Duyguların ve düşüncelerin aktarımı kolaylaşmış ve sanatsal bakış açısı gündelik dil ve kavramlarla ortaya konulmuştur.

7. Metaforların soyut-somut (hayal-yel; aşk-katil, gönül-fırın, aşk-ateş) ya da somut-somut (saç-ip; dünya-pazar yeri) ilişkisi çerçevesinde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, olayları ve durumları, benzetmeleri ve tasvirleri daha kolay anlamamızı sağlamaktadır.

Metafor sadece bir dil olayı değildir, mecazi ifadeyle hakikati anlatma çabasıdır. Şairin yaratıcı zekâsının ürünüdür. Düşünceler, metaforlar sayesinde hayat bulur. Çağatay Türkçesi döneminin bazı eserlerinde yapılan bu çalışmada, Arapça, Farsça, Türkçe kelimelerin bir arada kullanıldığı ve bu kelimelerin metaforlarla vücut bulduğu görülmüştür. Kelimelerin kökeni ne olursa olsun, kullanılan metaforlarda tabiat (gül, yel, eşek gibi metaforlar) sosyal hayat ve bu hayatın getirdiği hareketlilik (aşk, mey, bela gibi metaforlar), gündelik yaşam (ip, pazar, fırın, kebab gibi metaforlar) dile aksettirilmiştir. Bu yönüyle dilin, metaforlarla anlam derinliği ve zenginliği kazandığı görülmektedir. Taranılan eserlerde tespit edilen örneklerde, Ali Şir Nevâî'nin ve Hüseyin Baykara'nın yaratıcı zekâsı, sanatsal gücü ve düşünce dünyası, dili kullanma gücü kısmen de olsa ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çağatay Türkçesi ve diğer dönem eserlerinde bu konuda daha geniş ve derin açıdan yapılacak çalışmalar anlam bilim açısından yararlı olacaktır.

Metaforların sınıflandırılması ve sayısal verileri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir:

Tablo 1. Metaforlarda Olumlu ve Olumsuz Bakış Açısına İlişkin Sayısal Veri Tablosu

<i>Metaforlarda tutarlılık</i>	
Metaforlarda olumlu bakış açısı	Metaforlarda olumsuz bakış açısı
vefa-saray can-ip akıl-din, para yanak-gül saç-kuşak ipi, halat gönül-mülk, ülke	aşk-katil mey-güçlü bela aşk-kılıç nefis-yük, insan-eşek hayal- yel gönül-deli
Toplam: 6	Toplam: 6
Genel Toplam	12

Tablo 2. Ontolojik Metaforlara İlişkin Sayısal Veri Tablosu

<i>Ontolojik metaforlar</i>	
<i>Varlık ve madde metaforları</i>	
Kaynağını cansız varlık ve maddelerden alan metaforlar	gönül-fırın metaforu aşk yarası-kebab metaforu aşk-ateş metaforu

	vefa-saray metaforu din, akıl-para metaforu hayal-yel metaforu nefis-yük metaforu
Kaynağını maddenin şekil özelliğinden alan metaforlar	saç-ip metaforu
Kaynağını maddenin renk özelliğinden alan metafor	saç bağı-kuşak ipi, halat metaforu yanak-gül metaforu
Kaynağını maddenin insanda bıraktığı etkiden alan metafor	mey-güçlü bela metaforu
Kaynağını maddenin bağlayıcılık özelliğinden alan metafor	can-ip metaforu
Kaynağını hayvandan alan metaforlar (Hayvandan İnsana)	eşek-insan metaforu
Kaynağını bitkiden alan metafor (Bitkiden İnsana)	yanak-gül metaforu
Toplam	14
<i>Kişileştirme</i>	
İnsandan cansız nesnelere aktarım	aşk-kâtil metaforu gönül-deli metaforu
Toplam	2
<i>Kapsayıcı metafor</i>	
Yer metaforları	gönül-mülk, ülke metaforu göğüs -hayirevi metaforu
Görünebilir alan metaforu	dünya-pazar yeri metaforu
Toplam	3
Genel Toplam	19

Kısaltmalar**1. Eser Kısaltmaları**

BTS	Büyük Türkçe Sözlük
FK	Fevâidü'l Kiber
GS	Garâ'ibü's-Sıgar
HBD	Hüseyin Baykara Divânı
HATS	Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü
KE	Kıyasu'l Enbiya
HŞ	Hüsrev ü Şirîn
LT	Lisânü't-Tayr
ME	Mukaddimetül-Edeb
ML	Muhâkemetül Lugâteyn

MM	Muëinü'l-Mürid
OTAL	Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat
NF	Nehcü'l-Ferâdis
NŞ	Nevâdirü's-Şebâb
TS	Tarama Sözlüğü

2. Diğer Kısaltmalar

akt.	aktaran
bs.	baskı-basım
Çev.	Çeviren(ler)
Ens.	Enstitü
Haz.	hazırlayan(lar)
krş.	karşılaştırmız
mec.	mecâzî anlam
sf.	sıfat
TDK	Türk Dil Kurumu
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDED	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
Terc.	Tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
Üniv.	Üniversitesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire
Yay. Haz.	Yayıma hazırlayan(lar)

Kaynakça

- Aristoteles.(2000). *Retorik*. Mehmet, H. Doğan (Çev.) İstanbul: Yapı Kredi.
- Aksan, D.(2013). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. İstanbul: Bilgi.
- Aksan, D.(2016). *Anlambilim- Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi.
- Atak, Y.(1997).*Kur'an-ı Kerim'de Mecâz-ı Mürseller*. (Yüksek Lisans Tezi).Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Ayvazoğlu, B.(1997).*Aşk Estetiği*. İstanbul: Ötügen.
- Bachelard, G. (1996).*Mekânın Poetikası*. Aykut Derman (Çev.). Kesit.
- Bayrakdar, F.(2015).*Cezaevlerinde Kalan 12-18 Yaş Grubu Çocukların Özgürlük Algularının Metaforlar Yoluyla İncelenmesi*.(Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Bıyık, M. (2013). *Metaphors of Literary Genres: A Study on Perceptions of Learners*.(Yüksek Lisans Tezi).İstanbul Aydın University/İngiliz Dil ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- Canpolat, M. (1995). *Ali Şiir Nevâyî- Lisânü't-tayr*. Ankara: TDK.

- Cebeci, O.(2013).*Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*. İstanbul: İthaki.
- Cebecioğlu, E.(1997).“Aşk maddesi”.*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber. [http:// tasavvufkitaplığı.com/i/uploads/429779tasavvuf-terimleri ve deyimleri sözlüğü.pdf](http://tasavvufkitaplığı.com/i/uploads/429779tasavvuf-terimleri_ve_deyimleri_sözlüğü.pdf). adresinden elde edildi.
- Ceylan, A. (2016). *Aile Kavramına İlişkin Metaforik Alguların Belirlenmesi*.(Yüksek Lisans Tezi).Sakarya Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Clauson, S. G.(1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, London: At the Clarendon Press.
- Coşkun, M.(2007). *Sözün Büyüsü- Edebî Sanatlar*. İstanbul: Dergâh.
- Demir, M. (2009). Batı 'Metafor'u ve Doğu eîstiare'sinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi, *Türkbilig*,18, 64- 90.
- Develioğlu, F.(1995).*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Sami Güneyçal.(Yay. haz.). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dizman, E. (2009).*Meşşâi Sistemde Aşk'ın Tecellisi (Fârabî ve İbn Sinâ Modeli)*.(Yüksek Lisans Tezi).Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Doğan, M. (2015). Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme'sinde Dünya Metaforu*, *TÜBAR- XXXVII / 2015-Bahar*, 120-144.
- El-firuzabadi.(1952). “Aşk maddesi” El-Kamusu'l-Muhit. C.2, Mısır. [http:// fasiharapca.com/el-kamusu-l-muhit-arapca-sozluk/15148](http://fasiharapca.com/el-kamusu-l-muhit-arapca-sozluk/15148) adresinden elde edildi.
- Erdem, M.(2003).*Türkmen Türkçesinde Metaforlar*. Ankara: Köksav.
- Erginli, Z.(2006). Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış. *Uludağ Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 2, 117-181, Bursa.
- Feyearts, K.(2000).“Referring The İheritance Hypothesis: İnteraction Between Metaphoric and Metonymic Hierarchies”, Barcelona, A. (Ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter,2000, 59-78.
- Günay, V.D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- İçel, H.(2014).Niğde Atasözlerinde Metafor ve Kullanımı, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,36,75-83.
- Karaörs, M. (2006). *Ali Şîr Nevâyî - Nevâdirü's-Şebâb*. Ankara: TDK.
- Kaya, Ö. (1996). *Ali Şîr Nevâyî - Fevâidül-Kiber*. Ankara: TDK.Kittay, E.F. (1987). *Metaphor Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Oxford: Clarendon Press.
- Koşaner, Ö., Yozgat, U.(2014). Türkçede Kavramsal Karmaşıklar: Düz-eğretilemece, *International Journal Of Language Academy*, Vol. 2, 4, 195-208.

- Kök, A.(2016). *Pîr-i Türkistan'ın Metafor Dünyası*. İstanbul: Kesit.
- Kut, G.(2003). *Garâ'ibü's-sıgar (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Ankara: TDK.
- Lakoff G.,Johnson M.(1980). *Metaphors We Live By*. Chicago and London.
- Lakoff G.,Johnson M.(2015).*Metaforlar (Hayat, Anlam ve Dil)*. Gökhan Yavuz Demir (Çev.). İstanbul: İthaki.
- Lakoff,G.,Turner, M.(1989). *More Than Could Reason A Field Guide To Poetic Metaphor*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Mendoza, Ibáñez, F., J.(1997). Metaphor, Metonymy and Conceptual Interaction, *Atlantis*, Vol. 19,1, 281-295.
- Ögke, A.(2009). İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu. *Tasavvuf / İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, 23,75-89.
- Onay, E. (2013). *15. Yüzyıldan 18.Yüzyula Kasidelerde İdeal Hükümdar Portresi ve Hükümdarın Metaforik Sunumu*.(Yüksek Lisans Tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Özcan, S. (2010). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Adlı Eserinde Sıradışı Benzetmeler (Özgün metaforlar)*.(Yüksek Lisans Tezi).Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, Ö.(2010). Can ve Ten Kavramları Bağlamında Garib-Nâmede İnsana Bakış. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55,357-370.
- Öztekin, M. B.(2007). *Fuzulî ve Şeyh Galip Divanlarında Ney Metaforu*, (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Pala, İ.(1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. (Cilt I-II)*. Ankara: Akçağ.
- Tarama Sözlüğü. (1996). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (Cilt I- VI)*, Ankara: TDK.
- Tepebaşı, F.(2013).*Metafor Yazıları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Tunç, G. (2014). Kavramsal Metafor ve Şiirsel Metafor İlişkisi Bağlamında Ahmet Haşim'in "Merdiven" Adlı Şiiri, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 6,11, 186-191.
- Türker, M.(2009).*Mevlana'nın Mesnevi'sinde Metaforun Yeri. (Yüksek Lisans Tezi)*.Yüzüncü Yıl Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük (2017, 09.02.2017)www.tdk.gov.tr. adresinden

elde edildi.

Uçar, Ş.(1995). *Varlığın Mânâ ve Mazmunu*. İstanbul: İz.

Uğur, N.(2007). *Anlambilim*. İstanbul: Doruk.

Ünlü, S.(2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim.

Varışoğlu, M.C. (2004). *18.Yüzyıl Divan Şiirinde İstiâre, Mecaz ve Mazmun Kavramları ve Yüzyılın Şiirine Genel Bakış. (Doktora Tezi)*. Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Wikipedi Özgür Ansiklopedi.(2017,27.02.2017).https://tr.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Wittgenstein adresinden elde edildi.

Wellek, R.-Warren, A.(1983).*Edebiyat Biliminin Temelleri*. Ahmet Edip Uysal (Çev.).Ankara: Kültür Bakanlığı.

Yağız, O.(2004). *Metaphor As a Mental Phenomenon In Language and Language Teaching. (Yüksek Lisans Tezi)*.Atatürk Üniversitesi/İngilizce Dil Eğitimi Bölümü, Erzurum.

Yaylagül, Ö.(2010). Divânı Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar. *Millî Folklor Dergisi, Yıl 22, 85,112-121*.

Yıldırım, T.(2010). *Hüseyin Baykara Divânı (İnceleme- Metin- Dizin- Tıpkıbasım)*.İstanbul: Hat.

Yıldırım, K. (2013). *Mesnevi'de Üst Düzey Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesi İçin Faydalanılabilecek Metaforların İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Yeditepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.